

5. Sławiński J. Małe wyznanie autora // Sławiński J. Teksty i teksty.– Warszawa: Wyd-wo PEN, 1990.– S. 45–50.

УДК 821.161.1.09:7.034(410)7

Олена Євланова

РОЛЬ АНГЛІЙСЬКОГО БАРОКО У ТВОРЧІЙ МАНЕРІ Й. БРОДСЬКОГО

Розглядаються барокові традиції зарубіжної та російської літератури в поезії Й. Бродського. Визначаються стильові домінанти бароко у ліриці митця. Аналізується постмодерний хронотоп поезії Бродського, розглядається його бароковий культурний простір.

Ключові слова: традиція, бароко, постмодернізм, стиль, стильова домінанта, образ.

Yevlanova O. Role of English Baroque in Creative Manner of J. Brodsky.

The article deals with the tradition of foreign and Russian baroque in J. Brodsky's poetry. The stylistic dominants of baroque are considered in the writer's lyrics. The postmodern spatiotemporal model of Brodsky's poetry is analyzed as well as his cultural space of baroque.

Key words: tradition, baroque, postmodernism, style, stylistic dominant, image.

Векторами, які задавали напрям поезії Й. Бродського, були античність і класицизм, бароко, романтизм, література „золотого” і „срібного” віків, американська й англійська лірика. Водночас Бродський – поет нової доби, постмодернізму. Як відомо, тенденція постмодернізму в літературі зосереджується на грі з культурою, що зумовлює первні пародіювання, іронічного тлумачення традиційних сюжетів та образів, ремінісцентного, алюзивного, цитатного відтворення багатоголосся світової культури [4, 233]. На думку дослідників, Й. Бродський – поет зі складним культурним вантажем, він вільно оперує літературними моделями та архетипами людської поведінки [7]. Складність і різноманітність компонентів стилю Бродського певною мірою орієнтована на барокову літературну традицію.

Йосипа Бродського нерідко називають „бароковим поетом” (В. Полухіна, Л. Ліфшиц та ін.). Співвідношення поезики Бродського з цим літературним напрямом досліджували такі вітчизняні і зару-

біжні літературознавці, як М. Крепс, Д. Бетеа, В. Іванов, І. Шайтанов, О. Ніколенко, І. Заярна та ін. Проте проблема „Бродський і бароко” не зводиться до суми окремих стильових прийомів, вона набагато ширша, складніша і ще належно не висвітлена в літературознавстві. Труднощі у розв’язанні цього питання зумовлені насамперед неоднорідністю самого бароко і, як наслідок, впливом різних галузей бароко на лірику Бродського. З одного боку, Бродському була надзвичайно близька художня система європейського бароко, зокрема англійська метафізична поезія (Дж. Донн та ін.). А з другого, – поет розвиває суто російську лінію бароко, і в цьому лірика Бродського має свої особливості. Спробуємо визначити доміанти бароко – як загальноєвропейського, так і російського, що знайшли втілення в поезії Бродського і стали джерелами для побудови його художньої системи.

Картина світу в мистецтві бароко відрізняється складністю і суперечливістю. Література бароко відкрила безмежність світу, його здатність до постійного руху, зміни і відновлення форм. Перед письменниками епохи бароко світ постає широким і до кінця не пізнаним. Бродський не обмежується тільки відображенням реальної дійсності, він втілює власне бачення. Часопросторовий хронотоп лірики митця виходить далеко за межі реального світу. Простір поезій Бродського – космічний, безмежний. Прикладом всеосяжності поетичного зору митця є вірш „Большая элегия Джону Донну”. Мотив “и выше Бога” цього вірша розкриває безмежність ієрархічних уявлень про світ. Літературознавець Яків Гордін, аналізуючи, зазначає, що цей мотив не є богоборством, а „усвідомленням світу як безмежної вертикальної ієрархії”. Один із мотивів його ранніх віршів – це образа на несправедливість світу і спроба побачити у смерті справедливе та примирливе.

Світ зображується митцями бароко у момент найбільшої напруги, і людина як невід’ємна частина світового буття – учасник у вирішенні його конфліктів, бере на себе весь тягар трагізму світу. Провідні мотиви бароко, такі як смерть, швидкоплинність життя, неминучість фізичного старіння, філософське розуміння людського життя як мандрівки, є доміантними у стилі Йосипа Бродського. Трагізм людського існування у Бродського відчувається і в дисгармонії буття в цілому. Світоглядною доміантою доби бароко і постмодернізму є трагізм світогляду.

Художній світ у поезії Бродського не статичний, він постійно рухається, він живий, неймовірно мінливий, дуже часто хаотичний. Динамічні описи є однією з визначальних рис поезії Бродського. Його пейзажі немов оживають під пером поета. Д. Наливайко називає динамізм характерною рисою бароко і наголошує на тому, що динамізм у літературі бароко виявляється по-різному: це тематичний динамізм (зображення реальності, що рухається, а також різних метаморфоз у житті героїв), сюжетний динамізм (напружена дія, несподівані сюжетні повороти, мотиви всевладної долі, що грається з людьми, і т.ін.), психологічний динамізм (зображення змін емоційного стану героїв, змін їхнього внутрішнього стану тощо) [6, 17]. У поезії Бродського знаходимо всі види динамізму, що дають змогу письменникові відтворити всю складність історичного і духовного стану сучасної йому епохи.

*Уходиш осенью обратно,
шумит река вослед, вослед,
мерцанье желтое парадных
и в них шаги минувших лет.
Наверх по лестнице непрочной,
звонок и после тишина,
войди в квартиру, этой ночью
увидишь реку из окна.
Поймешь, быть может, на мгновенье,
густую штору теребя,
во тьме великое стремленье
нести куда-нибудь себя [1, 56].*

На тлі безмежної художньої просторової палітри ліричний герой постає самотником, вигнанцем, мандрівним філософом. У хаосі земного існування герой-мандрівник Бродського перебуває у постійному пошуку вищого ідеального начала. Традиційний мотив мандрів акцентує потребу в пошуку віри, істини, проповіді християнських цінностей. Розвиток цього мотиву в ХХ ст. свідчить

про духовне оновлення сучасної художньої свідомості і разом з тим підтверджує нерозривний генетичний зв'язок культурних епох.

Мандрівництво – один із концептів бароко. У літературі й театрі це поширена метафора, в якій життя людини представлене у вигляді мандрів, переміщення від народження до смерті, від гріховної свідомості до праведної, найчастіше це плавання у бурхливому морі життя [3, 260]. Зразком такого вірша-мандрів у Й. Бродського є вірш “Пилигримы”. Мотив подорожі, життєвих блукань у пошуку вищого начала трансформується в мотив ілюзорності земного щастя:

И, значит, не будет толка

От веры в себя да в Бога.

...И, значит, остались только

иллюзия и дорога [1, 21].

Поетичним вираженням ідеї перевтілення світу в пошуках ідеального є метафора як приклад внутрішньої єдності неоднорідних начал. Прихильність до метафоризації – одна з характерних рис художнього мислення бароко з його мотивом суєтності, тлінності, марності всього живого. За образним визначенням Б. Пастернака, метафоризм загалом – природний наслідок недовговічності людини і надовго задуманої величезності її завдань. У метафорі доба бароко вбачала модель світу й ефективний засіб пізнання його. Точками перетину метафоричних полів лірики Бродського є окремі концепти *слово, мова, книга, час, простір* та ін. Серед них окремим організуючим стрижнем є концепт *річ*, який тлумачиться Бродським як засіб єдності різнобарвного світу. Особливістю цієї світоглядної концепції митця є зрівняння всіх речей стосовно їхньої значимості в житті. Більше того, *річ* у поезії Бродського виступає мірилом часу і складовою частиною простору.

Все умолкнет вокруг.

Только черный буксир закричит

посредине реки,

исступленно борясь с темнотою,

*и летящая ночь
эту бедную жизнь обручит
с красотой твоей
и с посмертной моей правотою [1, 168].*

Стильова домінанта поезії Бродського – метафоричність, доведена до своєрідної метафори в метафорі. Трагічне у ліриці початку ХХ ст. поєднане з іронією, яка служить інструментом загострення поетичної думки. Іронія дає особливу волю авторові й ліричному героєві, які засобом іронії здобувають моральну перемогу над абсурдною дійсністю. Розуміння іронії як життєвої позиції є іронічним світовідчуттям, визначальним для митців російського постмодернізму.

*Отходят поезда от городов,
приходит моментальное забвенье,
десятилетия искренних трудов,
но вечного, увы, неоткровенья [1, 70].*

Універсалізм як одна з характерних рис бароко притаманна ліриці Бродського. Універсалізм поетичного мислення митця розкривається не лише у постановці глобальних питань, які постають перед поетом (*життя – смерть, любов – страждання, вітчизна – чужина, Бог – диявол*), а й в особливостях розкриття характеру ліричного героя. „Ліричний герой” говорить не тільки від себе про свої певні особисті почуття, а від кожної окремої людини і людства взагалі.

Особливу єдність світоглядної та філософської концепції доби бароко й поезії Й. Бродського є ставлення до слова, своєрідний логоцентризм [3, 171]. Світ зображується як текст. Приклади зближення формальних принципів бароко і постмодернізму – приклади матеріалізації мовних і граматичних одиниць. Людина як „частина мови”:

*Меня окружают молчаливые глаголы,
похожие на чужие головы,
глаголы,*

*голодные глаголы, голые глаголы,
главные глаголы, глухие глаголы.
Глаголы без существительных. Глаголы – просто.
Глаголы,
которые живут в подвалах,
говорят в подвалах, рождаются – в подвалах
под несколькими этажами
всеобщего оптимизма [1, 28].*

Специфіка європейського бароко формується в синтезі різних джерел – античних і християнських традицій, крізь призму яких осмислюється світ. Про це багато писали Д. Чижевський, Д. Наливайко й інші дослідники. Складний синтетизм є визначальною рисою поезії Бродського. У його віршах немає різкого протиставлення між часом античним, біблійним і сьогоденням. Античне й біблійне органічно включено в сучасний контекст. Герої античності і Біблії діють поряд з героями нового часу. Тому ліричний герой називає себе Уліссом („Я как Улисс”, 1961). Історія Дідони й Енея сприймається як історія про розлуку двох закоханих, хвилює сучасного читача („Эней и Дидона”, 1969).

Отже, характерні риси західноєвропейського бароко, такі як універсалізм, синтетизм форм, метафізичність, притаманній ліриці Й. Бродського.

Поетична творчість Бродського увібрала у себе домінантні теми, певну систему світосприйняття англійських поетів-метафізиків XVII ст. Художній досвід поетів-метафізиків, зокрема Джона Донна, допомагав поету в створенні складних і неоднозначних образів своєї епохи. Драматизму історичного і духовного життя особистості XX ст. були близькі медитації про смерть, страждання та перетворювальну силу слова і кохання людини доби бароко.

Особливе місце в поетичній системі Бродського посідає категорія життя. Услід за поетами-метафізиками він намагається осмислити сутність життя, його мінливість, непередбачуваність, складність, драматизм й обов’язково – загадку, таємницю, що міститься в ньому. Життя, за принципами бароко, має здатність до

нескінченного розвитку, руху. Тому, говорячи про життя, Бродський нерідко використовує улюблені динамічні образи – річка, вогонь, сніг, хмари та ін. Він сприймає життя у всіх його проявах. Але, як і поети бароко, визнає лише життя, сповнене високого духовного змісту. І таке життя – вічне. Саме тому в „Большой элегии Джону Донну” (1963) Бродський, створюючи образ померлого поета, використовує метафору „уснул”, повторюючи її багато разів у різних синтаксичних паралелізмах. Джон Донн, на думку Бродського, духовно переборов смерть. Він переміг її силою свого мистецтва, поетичного слова. І тому його „сон” – насправді лише продовження життя у Вічності.

В інтерв'ю Дж. Гледу Бродський так пояснював вплив поезії англійського метафізика Джона Донна на свою творчість: „Хто я такий, щоб він на мене впливав? Єдине, чого я у Донна навчився, – це строфіки... Це був формальний вплив, вплив на галузь організації вірша, а зовсім не на його зміст” [2, 131].

У риторичному та естетичному оздобленні текстів Бродського особливу роль відіграють лексичні й синтаксичні поетичні засоби (серед них – символи, гіперболи, алегорії, метафори, каламбури), що також пов'язують поета з практикою бароко. Наприклад, у Бродського звичайний життєвий епізод набуває значення символу і за допомогою гіперболи піднімається автором до рівня світобудови.

*Но много сломанных иголок
на платье времени сгубя,
хотя бы собственных знакомых
любит, как самого себя [1, 48].*

Крім того, Бродський розвиває такі стильові риси російського бароко, як риторичність і полемічність. Звідси в його віршах – велика кількість анафор, епіфор, паралелізмів, риторичних фігур, інтонацій живої розмовної мови тощо. Бродський постійно апелює до читача, будить його розум і серце, веде складну розмову з ним, епохою і самим собою. Діалогічний, а точніше, поліфонічний, пошук істини – істотна особливість поетичної творчості письменника.

Дослідник О. Расторгуєв вказує на „реставрацію жанрів” бароко у творчості Й. Бродського. Він наголошує: „Звернення до англійської метафізики, до всього спадку XVII століття дало не лише прийом метафори або гостроту зору, не лише визначене коло тем: XVII століття зовсім відрізняється від століття, в якому жив Бродський, саме чіткістю різниці жанрів” [8, 182]. Серед жанрів, які притаманні бароко і які по-новому звучать у новій добі активного новаторства старих жанрів, є філософська поема, філософська лірика. Один із найбільш поширених жанрів епохи бароко – емблема, яка має трискладову структуру: девіз, зображення, віршований підпис. Цей жанр у модифікованому вигляді представлений у віршах „Подсвечник”, „Фонтан”, „Бабочка”, якщо допустити, що зображення фарбами замінено словесним малюнком, почасти строфічним. Так, строфічна будова вірша „Бабочка” нагадує змах крил метелика, пришпиленого голкою.

Й. Бродський писав: „Я заражен нормальним класицизмом”. І класицистичні форми в його поезії органічно з’єднані з бароковими елементами. Внаслідок поетичного експериментування з різними напрямками виникає явище так званого стилістичного парадоксу в ліриці поета. Дослідник В. Кулле пояснює суть явища на такому прикладі: «Загальною рисою бароко і класицизму є те, що – на противагу романтичному чуттєвому – було висунуто принцип інтелектуального пізнання світу. І тут ми наштовхуємося на стилістичний парадокс еволюції Бродського – появу в його „неокласичних” віршах цілком „романтичної” іронії, яка, за визначенням Р. Якобсона, „показує нам ту саму річ з протилежних поглядів – то гротескно, то серйозно, то водночас і гротескно, і серйозно” [4].

Отже, постмодерний хронотоп поезії митця базується на змішанні епох, поверненні до забутих первнів культури в пошуку вічності. Окремим аспектом цієї проблеми є питання про вплив бароко на художню картину світу та стиль Й. Бродського. Письменник захоплювався англійською „метафізичною поезією”, а також використовував здобутки російського бароко, що виявилось в його творчості.

Барокові традиції дали поштовх для багатьох композиційних, образних та стильових рішень митця. Барокова „скомплікованість форм” стала основою побудови художньої системи Й. Бродського – поета-постмодерніста. Водночас бароко в художній свідомості Бродського не обмежувалося лише історико-літературними межами, воно стало для нього особливим світовідчуттям, тим художнім принципом, який дав можливість осягнути складність і суперечливість сучасного світу.

Література

1. Бродский И. Сочинения: В 7 т.– Т. 1.– СПб., 2001.– 304 с.
2. Глед Дж. Беседы в изгнании: Русское литературное зарубежье.– М., 1991.– С. 122–131.
3. Заярная И. С. Барокко и русская поэзия XX столетия: типология приемственности художественных форм: Монографія.– К., 2002.– 405 с.
4. Кулле В. Відповідь стороннього // Зарубіжна література.– 2000.– № 21.– С. 2.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства.– Чернівці, 2001.– 752 с.
6. Наливайко Д. С. Бароко і драма Кальдерона “Життя – це сон” // Тема.– 2000.– № 1.– С. 5–17.
7. Полухина В. Бродский глазами современников: Сб. интервью.– СПб., 1997.– 336 с.
8. Расторгуев А. Интуиция абсолюта в поэзии И. Бродского // Звезда.– 1993.– № 1.– С. 173–183.
9. MacFadyen D. Joseph Brodsky and the Baroque.– Montreal and Kingston-London-Ithaca, 1998.– P. 10–20.

УДК 821.112.2)436).09+821.16.09

Іван Зимомря

АВСТРІЙСЬКА НОВЕЛА ХХ СТОЛІТТЯ: ПОЕТИКА СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОТИВІВ

Проаналізовано австрійську новелу ХХ століття крізь призму поетики слов'янських мотивів.

Ключові слова: аналіз, структура, композиція, текст, мотив.